

СЕЛО МАЛЕВО В ПРОУЧВАНИЯТА НА НИКОЛА ЖАЛОВ

Ангел Янков

Регионален етнографски музей – Пловдив

„Който не познава миналото си,
не може да цени настоящето и
не ще бъде полезен за бъдещето!”

Н. Жалов

Никола Жалов е един от малкото изследователи, който още през първата половина на ХХ век се интересува от забуленото в неизвестност минало на Ропката. В продължение на повече от три десетилетия той обикаля селата в Хвойненската котловина и събира късче по късче теренна информация, борейки се с неверието на съвременниците си. Благодарение на своето постоянство, Жалов успява да натрупа богат архив за историята, бита и културата на населението в Долен Рупчос.

Още през първите години на своите занимания, Жалов отбелязва, че неговите прадеди са живели в местността Бяла тикла, малевско землище. Като потомък на стария Шоп, авторът нарича малевци „*мои съродници*”. Той не крие своето умиление към тях, и дебело подчертава, че те са били винаги сговорни, гостоприемни, много работни и човечни (Жалов, 1930а: 64; Жалов, 1932b: 109-110; ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.62). Може би оттам идва и интересът му към историята на малевските заселища или махали.

Според Н. Жалов най-старото село в Ропката е Добростан, споменато през 1084 г. в типика на Бачковския манастир. Неговото главно ядро е било в местността Погоре, близо до село Малево, оттам е вървяло към Добрите (хв. и мал. местност) и се е разклонявало в Лозя и Селището (хв. местности), а точно срещу него в павелско землище е старото селище. Добростан е било дълго около 2 км. С идването на турците, това село е разрушено и населението му се е разпръснало (Жалов, 1930b: 99-100).

По-късно се появяват новите заселища, като Койлово, Борово, Долно и Горно селище (Борускево), Мариново село, Малево (не селото, а землище). Минава време и тези разпръснати махали прекратяват своето съществуване, а населението се групира в сегашните села. Жалов пише, че при изследване на родовите връзки се установява еднаквото минало на Малево, Хвойна и Орехово (Жалов, 1930b: 100; 1932b: 109).

Основен проблем в проучванията на автора е времето на възникване на днешните селища в Ропката. Още в самото начало той твърди, че селата Малево, Орехово и Хвойна не са по-млади от 200 и по-стари от 250 години (Жалов, 1930b: 100).

За да докаже тази своя теза, Жалов използва различни източници. Летописната книга на училището в Малево, започната през 1911 г., е чудесен пример за вкарването в научен оборот на местни извори за историята на селото (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.125, л.1-8; а.е.143, л.1-14). Но като цяло, липсата на писмени извори го кара да събира материали на терен, затова често заобикаля Малево и с часове беседва със старците на мегдана. За съжаление не винаги той записва кои са неговите местни информатори. Споменава само някои от тях, като Васил Згуровски, Влашо Росенов, Петър Червенаков, Апостол Андреевски (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.12, 16, 20, 52).

Оскъдните свидетелства за далечното минало, карат Жалов да проучва подробно местната топонимия и особено родословията в Рупчос. Той дава имената на близо 90 местности в землището на селото, като посочва тяхното местоположение спрямо селото, какво представляват те – ниви, ливади, гори, скали и пр., отбелязва наличието на извори и черковища, на старини от минали епохи. Разказва за отдавна отминали събития или за празнични обреди, извършвани по тези места. Очертава и граничната

линия на Малеве със съседните Хвойна, Орехово, Савтъще (дн. Студенец), Лилково и Ситово (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.36, л.1-33).

Жалов специално изследва родословието на малевци, като за целта прави препис на най-стария регистър (кютюк) на жителите след първото преброяване на населението в Източна Румелия (1880). Той дава информация за големите родове в селото, сочи откъде идват те, разказва старите фамилни истории, разкрива роднинските връзки, както и в коя местност се намират имотите им, какво е препитанието или занятието на повечето хора. Жалов смята, че първоначално в селото има девет главни корена (родове), от които впоследствие израстват останалите. Най-стари са Вълневски, Деливасилювски, Петковски, Начовски, Баждарски, Велювски, Сиваковски, Уручевски и Чохлювски. Последните три рода, дошли от други по-близки или по-далечни места и се заселили в Малеве. Бежанци от Червена (Старе село) и Богутево са и Червенакови, Карапачови, Паракоски и Калчеви (Янкови), които се заселват в Погоре, още преди възникването на селото на сегашното му място (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.35, л.1-22; а.е.39, л.33-49).

Тънка наблюдателност и проникателност лъха от някои описания на Жалов: „Една варовита гънка отделя Мариново село от Погоре, една гънка – Караулка, бих я нарекъл, защото от нея би могло да се охранява цялото Погоре и то от малко хора. А Погоре е една скрита пазва под гората, в която би могло да се засели цяло Малеве” (Жалов, 1932а: 29). Не липсват и поетични описания или лирични отклонения, отнасящи се за старите малевски поселища, като: „Ръката на Твореца е създала най-хубавото гнездо в Ропката и това гнездо е само Борово, дето човек забравя делничното и отдъхва в пазвите на красивото поднебно гнездо” или „Горно и Долно селище са най-красивата полица в Ропката, на която са наредени томове с живата история на нашето минало...” (Жалов, 1932b: 110-112). В такива случаи човек си мисли, че тези откровения принадлежат на поет или художник, докато авторът не се „приземи” отново на историческото поле.

Н. Жалов смята, че Малеве е заселено в размирни времена, защото „то е незабележимо, докато не се влезе вътре – в самото село”. За да определи възникването на селището, той се основава главно на султанския ферман от 1715 г., издаден по повод спора за границите на землищата на селата Борускево и Косово. Неспоманаването на Малеве в този документ го кара да заяви, че тогава селото не е съществувало. Той датира неговата поява малко по-късно – около 1730 година⁸³ (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.1-5, 12-16).

За наименованието на селото има различни становища. Първото е, че то носи името на родоначалника на Вълневския род, който се е наричал Малю или Михал. В Летописната книга пък е записано, че на новото си заселище колибарите дават името на най-близките до него колиби – Мала (Махала). Вероятно Жалов подлага на съмнение тези версии и затова перифразира мнението на своя приятел – големия български писател Антон Страшимиров, който смята, че Малеве сигурно носи името си от турската дума „мал” – богатство, имане. Коментарът му е, че в това няма нищо чудно, „понеже цялата Родопска област е рудоносна”⁸⁴ (Жалов, 1932b: 115; ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.35, л.9; а.е.39, л.33; а.е.143, л.2).

Жалов се спира и на организирания отпор, който дават малевци на нееднократните опити да им бъде сменена вярата. Един път те бягат през нощта от

⁸³ Вж. различните мнения за основаването на селото, включително и новите извори, влезли в научен оборот при Янков, 2009.

⁸⁴ Именно тази бележка на Н. Жалов ме насочи към проучване значението на думата „мал”, а оттам и до извода, че вероятно името на селото идва от основния данък, който плащали войнуците – „мал-ъ макту” (Янков, 2009).

къщите си и се скриват в съседните гори, друг път успяват да подкупят представителя на властта, но въпреки това отново търсят спасение извън селото. Прибират се след две-три години и то защото залавят и предават на пашата в Пловдив търсен от властта разбойник. Те не са се полакомили за златото, което им е предлагал заловеният и затова впоследствие получават правдини, които са били записани в нарочен ферман. Той се е пазил дълго време и най-вероятно е изгорял при големия пожар в селото през 1879 г. Според Жалов привилегиите, които са имали малевци – плащане на по-малко данъци, освобождаване от ангария и забраната турци да живеят и даже да пренощуват в селото – са следствие от войнушкия статут на селото. Той е категоричен, че тези права са извоювани, благодарение на прословутата малевска сговорчивост и единодушие (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.18-19, 22-25).

Традициите са играли важна роля за малевци през периоди на изпитание. Те са имали първостепенно значение през вековете на робството, за да се опази Малево като едно от малкото чисто християнски селища в Рупчос. Уповавайки се на вярата и разчитайки на добрите отношения с тъмрашките управници, селяните се обръщат с молба към Ахмед ага за разрешително за строеж на черква. Стоян Стояновски (Стоянчекът) като масрафчия на селото набързо се снабдява с такова. През 1860 г. сговорните и трудолюбиви малевци издигат масивна трикорабна базилика. Главен майстор на храма е уста Митьо Киряков от Чепеларе, а иконостасът е изработен от художника Белица Георгов. Новата черква е осветена през 1865 г. Тогава селото е броило 50 къщи. Първият малевски свещеник е Васил Ат. Згуровски, който до 30-годишната си възраст е минавал за най-образования рупски кираджия. Жалов потвърждава извода на учителите, отразен в Летописната книга, че църквата е първия културен институт в селото – и тук първо „се е минало през черквата, за да се влезе в училището” (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.28-30; а.е.143, л.3-4).

Възраждането на будното селце Малево се е ознаменувало и с идеята за училище. То става факт още през 1853-1854 г. Първият учител е от Широка лъка, вторият идва от Ксантийско и е известен като „Дебелия даскал”, а третият – Костадин Даскалски е от село Лилково. Първите двама са учили децата на непонятния за тях гръцки език, а третия – покрай гръцкия, въвежда и българския език в училището. Цитирайки Летописната книга, Жалов описва методиката на учителите и любопитни особености, свързани с тяхното житие-битие. Нов етап в учебното дело настъпва през 70-те год. на XIX в., когато взаимоучителния метод прониква и в малевското училище, където учителстват местни хора като Илия Ат. Згуровски и Атанас В. Терзийски (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.30-43; а.е.143, л.4-8).

Отношението на тъмрашките управници към рупците е друг интересен проблем, който занимава Никола Жалов. Той заявява, че Хасан ага, а след него и синът му Ахмед ага винаги са имали стремеж раята да е мирна, да си плаща редовно данъците, а по жътва, харман и коситба да дава ангария на аговите ниви и ливади. Във всяко село властниците си имат доверени хора. Такъв в Малево е Стоян Стояновски, който често е посрещал в своя дом агата и неговите люде, а понякога – и неканени гости. За да се справи с последните, когато не помагала дипломацията, на помощ се е притичвал братът на Стоянчекът – Дели Петър. Къде с хитрост, къде със сила, те са били отпращани. Жалов подчертава многократно, че пред общите интереси малевци забравят личните и се чувстват като един (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.56-63).

Идвал ли е Левски в Малево? – на този въпрос авторът не може да даде категоричен отговор, въпреки че голяма част от старите малевци твърдят, че Левски е бил в селото през 1871 г., за да провери дали в него има почва за организиране на революционен комитет. Свещеникът Васил Згуровски и учителят Костадин Даскалски са заподозряни в „комитлък” покрай Априлското въстание, но никой не знае в какво

точно се изразява тяхното участие (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.38-41, 73-74).

Идва Руско-турската война. Село Малеве попада в автономната област Източна Румелия. Жалов се спира на различни събития, които стават след Освобождението. Едно от тях е големият пожар през лятото на 1879 г., който изпепелява почти цялото село. Хората остават на улицата, но не се отчайват. Веднага запрятат мишци и с безкористната братска помощ на жителите от околните селища, селото е било изградено отново. В това трудно време селяните не забравят и училището. В края на 1879 и началото на 1880 г. е построена първата училищна сграда в Малеве. Дотогава учителите са събирали своите ученици в различни частни къщи. Жалов отделя голямо внимание на учителите в селото и тяхната народополезна дейност. Именно те правят образованието достъпно за всички деца (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.43-51, 66; а.е.143, л.8-14).

Съединението и Сръбско-българската война са ново предизвикателство за населението на Рупчос. Доброволците от Малеве вземат дейно участие в тези събития, които са ново потвърждение на общонационалния стремеж към свобода и обединение. Жалов отбелязва, че процентно малевци дават най-много бойци спрямо другите села в Ропката (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.64-65).

В малката малевска община след Освобождението първите кметове полагат основите на едно добро селско управление. Разхвърлянето на данъците е справедливо, реално и одобрено от всички селяни, независимо от тяхното социално положение. Затова с добро се помнят имената на кметовете Димитър Спасовски, Величко Качоров, Христо Вулджев. А когато през 1887 г. се създава голямата съставна рупска община, всички селяни от Ропката единодушно посочват за неин кмет Костадин Ат. Згуровски, учител и общественик, брат на свещеник Васил Згуровски. В типичния за него стил, Жалов възкликва: „По-голям паметник за този бележит рупец, едва ли е нужен!” (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.45, 74-75).

В началото на ХХ век Малеве се отваря към света. През 1904-1905 г. тясната пътека, свързваща Хвойна и Малеве, се превръща в широк път, а няколко години по-късно е разбита Канарата на входа на селото и то престава да бъде скрито за минаващите около него (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.67).

Новото време изисква и нови идеи. Небивалият кипеж в началото на века води до създаване на нов културен институт в Малеве – читалище „Отец Паисий” (1909 г.). Инициативата идва от учителите Никола Запрянов, Атанас Анг. Згуровски и Димитър Андреевски, които са сред двигателите на тогавашния културен живот в Хвойненската котловина. През 1911 г. те завеждат Летописна книга към училището, в която отделят няколко безценни страници и за историята на селото. Същите са в основата на отбелязването на 50-годишния юбилей на техния учител, книжовник и общественик – свещеник Ной Ангелов. Този скромен родопски будител е честван на 1 ноември 1924 г., като тържеството по този повод е празник на единението на Долен Рупчос (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.52, 54-56; а.е.125, л.3-4; а.е.143, л.14).

В общи линии, тези проблеми са вълнували Никола Жалов, когато работи върху историята на Ропката и по-конкретно върху миналото на Малеве. Безценна е неговата събирателска дейност. С много добър усет и вярно чувство той се насочва към най-голямото богатство на Ропката – хората. Тези живи свидетели на отминалото време очертават картината на миналото, описват своя традиционен бит и култура. Намесата на автора е минимална, неговата задача е да се включи тогава, когато има разногласие по даден въпрос. Но дори и в такива случаи Жалов се стреми да не налага своето лично мнение, особено когато фактите са недостатъчни за реална преценка.

Той обръща специално внимание и на находките, намерени в селото и неговото

землище – темели от стари сгради, грамади от камъни, използвани в градеж, десетки големи гърнета – купове и делви, пещи за хляб, стари гробове, покрити с големи плочи, някогашни черковища, чешми, стари свещени дървета и пр. Жалов смята, че те представляват ценни исторически свидетелства при липсата на писмени документи, но за жалост все още никой не си е поставил за задача да проучва и събира паметниците на отминалите епохи. Затова той призовава тези материални свидетелства да се съхранят за идните поколения, когато ще бъде осъзната тяхната роля като важен исторически извор за миналото на селата в Ропката (ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.25-26).

Стилът на Жалов е интересен, жив, образен, при него отсъства сухата статистика. Много често един исторически факт или процес получава нова романтична окраска, но съвременният историк или етнограф може само да гадае каква част от материалите, натрупани през десетилетията, биха влезли в неговата История на Ропката. Може да съжаляваме, че времето не стигна на Никола Жалов, за да публикува своите записки, защото само тогава ние бихме имали реална картина на неговото историческо мислене и разбиране за миналото на Долен Рупчос.

ЛИТЕРАТУРА

- Жалов 1930а:** Жалов, Н. През мъглите на миналото. – Родопски преглед, I, 1930, кн.2, 63-64.
- Жалов 1930б:** Жалов, Н. През мъглите на миналото. – Родопски преглед, I, 1930, кн.3-4, 98-100.
- Жалов 1932а:** Жалов, Н. Добрите. – Родопски преглед, III, 1932, кн.1-2, 26-32.
- Жалов 1932б:** Жалов, Н. Борово. – Родопски преглед, III, 1932, кн.3, 107-116.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.35, л.1-22:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.35 – Препис от първия регистър на с. Малево с бележки на Н. Жалов.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.36, л.1-33:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.36 – Топонимия на с. Малево, изследване.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.38, л.1-75:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.38 – Малево, история на селото.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.39, л.33-49:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.39 – Родовете на с. Малево, изследване.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.125, л.1-8:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.125 – Препис от Летописната книга на с. Малево, ч. I.
- ТДА – См, ф. 476к, оп.1, а.е.143, л.1-14:** Териториален държавен архив – Смолян, ф. 476к – Личен фонд „Никола Жалов”, оп.1, а.е.143 – Препис от Летописната книга на с. Малево, ч. II.
- Янков, А.** За раждането на едно родопско селище. – В: Проблеми и предизвикателства на археологическите и културно-историческите проучвания.